

Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού

Τόμ. 2, Αρ. 2 (2023)

Νεότητα και Ψηφιακή Εμπειρία

Αριστοτελιστές – Το Συνεργατικό Corpus+ του Αριστοτέλη

Γεράσιμος Κουζέλης

doi: [10.12681/automaton.35481](https://doi.org/10.12681/automaton.35481)

Copyright © 2023

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουζέλης Γ. (2023). Αριστοτελιστές – Το Συνεργατικό Corpus+ του Αριστοτέλη : Δυνητικά Εργαστήρια: Συνεργατική μετάφραση, ερμηνεία, και αξιοποίηση του Αριστοτελικού έργου. *Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού*, 2(2), 152–156. <https://doi.org/10.12681/automaton.35481>

Αριστοτελιστές – Το Συνεργατικό Κορπυς+ του Αριστοτέλη Δυνητικά εργαστήρια: Συνεργατική μετάφραση, ερμηνεία, και αξιοποίηση του Αριστοτελικού έργου

Γεράσιμος Κουζέλης¹

Το πλαίσιο του έργου με τον ιδιότροπο τίτλο «Αριστοτελιστές – Το συνεργατικό κορπυς+ του Αριστοτέλη»¹ είναι κι εκείνο ιδιότροπο. Αφενός επειδή ορίζεται από τους κανόνες σύνδεσης έρευνας και δημιουργικής αξιοποίησης, όπως αυτοί προκύπτουν ήδη από το όνομα του προγράμματος στο οποίο εντάσσεται («Ερευνώ-Δημιουργώ-Καινοτομώ»), αφετέρου επειδή ακόμα και η πρόθεση να αποδοθεί το έργο του Αριστοτέλη από τα ελληνικά στα ελληνικά, από τα αρχαία δηλαδή στα νέα, και ταυτοχρόνως να ενταχθεί σε σημερινές ανάγκες και αναζητήσεις δεν είναι διόλου αυτονόητη.

Ιδιότροπη όμως είναι και η κύρια συνθήκη του έργου, η *συνεργασία*. Συνεργατικό δεν είναι τόσο επειδή στηρίζεται σε πέντε σαφώς διακριτούς αλλά αλληλοσυμπληρωνόμενους φορείς: το Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής του ΑΠΘ, το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος», την μη κερδοσκοπική «Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου», τις εκδόσεις «Νήσος» και την Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση «Action Plus». Είναι κυρίως επειδή η συνεργασία είναι τόσο η συνθήκη ύπαρξής του όσο και το επιδιωκόμενο προϊόν του: το περιεχόμενο της ηλεκτρονικής πλατφόρμας, που είναι και ο κεντρικός κορμός του εγχειρήματος, προκύπτει από τη σύνθεση και δικτύωση μεγάλου πλήθους μεμο-

---

1. Ομότιμος Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, ΕΚΠΑ, email: gkouzelis@pspa.uoa.gr

νωμένων συμβολών· ενώ από αυτή τη δικτύωση προκύπτει μια κοινότητα (οι «Αριστοτελιστές») συνεργαζόμενων μελετητών και ενδιαφερομένων.

Η ψηφιακή πλατφόρμα καταρχάς φιλοξενεί και αναδεικνύει το πλήρες «σώμα» του αριστοτελικού έργου. Αυτό περιλαμβάνει βεβαίως το σύνολο των κειμένων του Αριστοτέλη στο πρωτότυπο, σε μια ελεγμένη –και όπου αυτό είναι δυνατόν βάσει νεοανακαλυφθέντων χειρογράφων– επικαιροποιημένη εκδοχή τους (η παράθεση του κειμένου οργανώνεται κατά τον διεθνώς καθιερωμένο τρόπο και με την αντίστοιχη αρίθμηση). Περιλαμβάνει επίσης, σε παράλληλη ανάπτυξη που παρακολουθεί τις ενότητες του αρχαίου, μια νέα επιστημονικά τεκμηριωμένη και φιλοσοφικά ενήμερη μετάφραση στα νέα ελληνικά. Περιλαμβάνει όμως πέραν αυτών, σημειώσεις και ερμηνευτικά σχόλια που επίσης παρακολουθούν τη ροή του κειμένου, ένα διαδραστικό ευρετήριο (με συμπραστικούς πίνακες) καθώς και ένα λεξικό αριστοτελικών όρων, έργων και ονομάτων. Σε αυτά προστίθεται μια επιλογή λημμάτων αρχαίων σχολιαστών που σταδιακά επεκτείνεται προς τους πιο σημαντικούς νεότερους μελετητές.²

Η καινοτομία δεν έγκειται όμως μόνο στον πλούτο και στις δυνατότητες που παρέχει η πλατφόρμα στους χρήστες της, αλλά ακόμα περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται αυτό το σώμα της σύγχρονης, χρηστικής απόδοσης του αριστοτελικού έργου στα νέα ελληνικά. Και στην καρδιά αυτού του τρόπου βρίσκεται ένα ιδιαίτερο *εργαστήριο μετάφρασης*. Η προϊστορία του, στη μορφή ενός σεμιναρίου που διεξαγόταν με διαλείμματα μεν, αλλά εκτός αυτών με μια μηνιαία τακτικότητα, αρχίζει το 2008 με την ανάληψη ενός προγράμματος που ενισχύθηκε από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος. Με τη συμμετοχή είκοσι περίπου ερευνητών και πανεπιστημιακών, ειδικών στο έργο του Αριστοτέλη, το σεμινάριο αυτό παρακολούθησε τη μετάφραση όσων έργων έχουν εκδοθεί με την ευθύνη της *Εταιρείας Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου* στις εκδόσεις *Νήσος*, υπό την επιστημονική διεύθυνση των ομότιμων καθηγητών Βασίλη Κάλφα (ΑΠΘ) και Παντελή Μπασάκου (Πάντειο) και με συντονιστή τον ομότιμο καθηγητή Γεράσιμο Κουζέλη (ΕΚΠΑ). Δύο εξ αυτών έχουν λάβει το κρατικό βραβείο μετάφρασης.

Αυτή η εργασία και οι απαιτήσεις της οδήγησαν την επιστημονική ομάδα στην κατάθεση και ανάληψη του συνεργατικού προγράμματος με τον ιδιότροπο τίτλο. Γιατί η μετάφραση του Αριστοτέλη από τα αρχαία στα νέα Ελληνικά δεν είναι απλώς μετάφραση, τουλάχιστον όχι όπως την κατανοούμε συνήθως.

Αφενός *απαιτεί*. Απαιτεί μια διαρκώς διογκούμενη πλαισίωση: σε πληροφορία, σε δευτερεύουσα βιβλιογραφία, σε παράλληλες μεταφράσεις (τις οποίες μπορεί κανείς να συμβουλευτεί), σε μελέτη νεότερων ερευνών που αναδεικνύουν νέες όψεις των κειμένων αλλά και νέων χειρόγραφων, σε γνώση με ευρύτατη διάχυση,

και σε πεδία αρκετά απομακρυσμένα από το φιλολογικό υπόβαθρο της μεταφραστικής εργασίας – συνεχίζεται, για παράδειγμα, η αναζήτηση ταυτοποίησης των οργανισμών που αναφέρονται στα βιολογικά κείμενα.

Αφετέρου *επιτρέπει*. Επιτρέπει μια εξίσου ευρεία δικτύωση πεδίων και ερευνών που μπορούν να τροφοδοτηθούν από το αριστοτελικό έργο. Σχεδόν όλοι οι επιστημονικοί κλάδοι –έστω και μόνο ως προς την προϊστορία τους– και βεβαίως η φιλοσοφία σε όλους της τους τομείς πληροφορούνται από αυτό. Το να έχουμε μεταφρασμένο το σώμα των αριστοτελικών έργων αποτελεί μια αποφασιστική τροφοδότηση μελέτης και έρευνας. Και αφορά πολλούς και πολλές. Από τον πολίτη που θέλει να μάθει κάτι σχετικό, μέχρι τον ειδικό που θέλει να συγκρίνει τη δουλειά του με γειτονικό κλάδο.

Μπορεί αυτό να είναι αυτονόητο ως προς τη χρήση, όμως εκείνο που αναδειχτηκε στη μετάβαση από το αρχικό σεμινάριο στο νέο υπό συγκρότηση εργαστήριο, είναι η ψηφιακή ευκαιρία της αντίστροφης ροής: η πληροφορία και η γνώση που έρχεται «απ' έξω» να εμπλουτίσει τη μετάφραση και το ευρύτερο πλαίσιο των αναφορών της.

Έτσι, τόσο η νεοελληνική απόδοση, όσο κυρίως το υλικό που τη συνοδεύει – σχόλια, διευκρινίσεις, ερμηνευτικές προτάσεις, διακειμενικές συνδέσεις, αναφορές σε δευτερογενείς πηγές κ.ο.κ.– όλα αυτά αποκτούν ανοικτό χαρακτήρα και μπορούν να εμπλουτιστούν από το ίδιο το κοινό που τα χρησιμοποιεί. Ένα κοινό που μπορεί να συμμετέχει σύγχρονα ή (κυρίως) ασύγχρονα στην εργασία που στεγάζεται στο εργαστήριο. Το «εργαστήριο» εδώ αποκτά πράγματι μια νέα κυριολεξία καθώς η *εργασία* του συντονίζει: εργασία διαλογικού χαρακτήρα.

Στην εκδοχή της συγχρονίας αυτό σημαίνει τη συμμετοχή των, μέσω της πλατφόρμας εγγεγραμμένων στο εργαστήριο, σε μια συζήτηση που μπορεί να περιλαμβάνει και διά ζώσης συνεδρίαση. Σε αυτήν εξετάζονται συστηματικά όψεις και προβλήματα της νεοελληνικής απόδοσης ενός αριθμού χωρίων συγκεκριμένου έργου του Αριστοτέλη που έχει αναρτηθεί προηγουμένως, μετά από εισήγηση του υπευθύνου για τη μετάφραση του εν λόγω έργου. Ελέγχονται εναλλακτικές αποδόσεις και διερευνάται το ερμηνευτικό και συνοδευτικό υλικό. Το αποτέλεσμα αποτυπώνεται σε μια νέα βελτιωμένη εκδοχή του αρχικά αναρτημένου κειμένου, εκδοχή που και αυτή διατίθεται στην πλατφόρμα. Και η διαδικασία αυτή κατά κανόνα επαναλαμβάνεται.

Στην πλατφόρμα όμως διατίθεται, ανοικτό στους εγγεγραμμένους, όλο το υλικό της συζήτησης, όπως και η μαγνητοσκοπημένες προηγούμενες συνεδριάσεις του εργαστηρίου. Έτσι σε δεύτερο χρόνο μπορεί κάθε ενδιαφερόμενος, μέσω του διαθέσιμου φόρουμ του εργαστηρίου να συμμετάσχει στις εργασίες, προτείνοντας

βελτιώσεις, προσθέτοντας πληροφορίες σχολιασμού ή ερμηνείας, διευκρινίζοντας, παραπέμποντας σε άλλες μεταφράσεις ή σε συναφή χωρία και έννοιες άλλων έργων του Αριστοτέλη ή της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Ο υπεύθυνος της μετάφρασης του συγκεκριμένου έργου μπορεί έτσι, μετά από επανεπεξεργασία, να απαντήσει, να επαναφέρει σε συζήτηση τροποποιημένη τη μετάφραση, να επισημάνει δυσκολίες και κενά, να θέσει πρόσθετα ερωτήματα και να αναζητήσει συνέργεια στην επίλυση ερμηνευτικών και μεταφραστικών ζητημάτων.

Υπ' αυτή την έννοια το τελικό μεταφραστικό αποτέλεσμα παραμένει ανοικτό. Ανοικτό και διαρκώς εμπλουτιζόμενο παραμένει και το συνοδευτικό υλικό των σχολίων, των ερμηνειών, των αναφορών σε άλλους συγγραφείς, όπως διαμορφώνεται στη συζήτηση και διαμορφώνει τα περιεχόμενα της πλατφόρμας. Η ψηφιακή συνθήκη προσφέρει αυτή τη δυνατότητα ανοικτότητας και ριζικά διευρυμένης συμμετοχής: καθιστά τη μετάφραση ένα συνεργατικό και συλλογικό έργο που τροποποιείται και εμπλουτίζεται διαρκώς.

Και όπως έχει δείξει η μέχρι τώρα μακρά πείρα, οι ιδιαίτερες, συχνά άγνωστες, δυσκολίες της μετάφρασης ενός αρχαιοελληνικού κειμένου απαιτούν μια τέτοια πλαισίωση. Και αυτό επειδή έχει να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες μιας τριπλής ασυμμετρίας, μιας τριπλής απόστασης:

Πρώτον, δεν είναι ίδιος ο πολιτισμικός ορίζοντάς μας με εκείνον του Αριστοτέλη. Άλλα πράγματα σκεφτόταν εκείνος και οι σύγχρονοί του, άλλα αυτονόητα διέθεταν και άλλον κόσμο θεωρούσαν δεδομένο ή προβληματικό – έναν κόσμο που εμείς εκ των υστέρων μόνο κατά προσέγγιση, με πολλά κενά και ανεπίγνωστες υπεραπλουστεύσεις μπορούμε να ανασυγκροτήσουμε.

Επομένως, δεν είναι ίδια ούτε τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε ως απλοί πολίτες ή και ως ειδικοί επιστήμονες, τα πολιτικά, τα ηθικά, τα γνωστικά, τα λογικά ή ακόμα και τα σχετικά με το φυσικό μας περιβάλλον. Οι αναφορές και νοηματοδοτήσεις του Αριστοτέλη δεν μας είναι επομένως παρά μερικά μόνο προσεγγίσιμες.

Και τέλος, δεν είναι καθόλου ίδιες οι σημασίες των κοινών λέξεων. Οι έννοιες έχουν αλλάξει περιεχόμενο και η κοινότητα του λεκτικού σημείου αποτελεί συχνότερα εμπόδιο παρά βοήθημα. Γιατί μας παρασύρει, μας υποβάλλει την παραπλανητική και ασυνείδητη παραδοχή ότι γνωρίζουμε, εκ της σημερινής χρήσης της λέξης, το νόημά της. Αυτή άλλωστε είναι και η σημασία που έχουν οι τρίτες, ξενόγλωσσες αποδόσεις ως βοηθήματα του όλου μεταφραστικού έργου.³

Όλα αυτά παραπέμπουν στη δυσκολία αλλά και στις ψηφιακά προσφερόμενες δυνατότητες. Γιατί όλα αυτά είναι θέματα για τα οποία η συνεργατική συνθήκη μπορεί να αποβεί καθοριστική· αυτήν προσφέρει το δυναμικό εργαστήριο και σε αυτήν προσκαλεί.

Σημειώσεις

1. Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο της Δράσης ΕΡΕΥΝΩ-ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ-ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ, συγχρηματοδοτούμενο από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εθνικούς πόρους μέσω του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ) (κωδικός έργου: Τ2ΕΔΚ-00093) <http://aristotelistes.info/>.

2. Το υλικό που φιλοξενείται στην πλατφόρμα και διαρκώς εμπλουτίζεται, αποτελεί παράλληλα βάση και αναφορά πολύμορφων δράσεων σε σχέση με το έργο του Αριστοτέλη: εκπαιδευτικά εργαστήρια, σχολικά και εξωσχολικά μαθήματα, «θερινά σχολεία», περιηγητικές επιμορφωτικές δράσεις, νέες ψηφιακές εκδόσεις.

3. Το ίδιο ισχύει και για το –επιμέρους ίσως, αλλά κρίσιμο– ζήτημα των εξίσου πολλαπλών προϋποθέσεων για τη μετάφραση λεξιλογίων. Μια έννοια που θέλουμε να αποδοθεί ορθά στο συγκεκριμένο πλαίσιο συμφραζομένων της πρέπει να την εξετάσουμε τόσο στη χρήση της εντός του συγκεκριμένου κειμένου, όσο και εντός των άλλων συναφών ή μη κειμένων του αριστοτελικού έργου και εντέλει να ελέγξουμε πώς απαντά (ή ίδια ή συγγενείς με αυτήν έννοιες) στα κείμενα που συνιστούν το ιστορικό, το φιλοσοφικό και το επιστημονικό της πλαίσιο.